

HAYOT DAVOMIDA TA'LIM OLIH: YANGI PARADIGMALAR VA KUTILADIGAN NATIJALAR

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Xo'jamqulov Anvar Jozilovich

Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

OMON MUXTOR IJODIDA FOLKLOR AN'ANALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek modern adabiyotining yirik namoyondalaridan biri bo'lgan Omon Muxtorning "Xotin podshoh" romani misolida xalq og'zaki ijodi an'analari xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: folklor, roman, afsona, rivoyat, kontrast, epigraf, zamonaviy adabiyot.

Ijod namunasi sifatida maydonga kelgan har bir asarda muallifning o'ziga xos poetik uslubi – dunyoqarashi, individual yondashuvlari, o'y-kechinmalari bilan bir qatorda, u yashab turgan zamon va makonga xos bo'lgan sabablar ta'siri ham sezilib turadi, albatta. Shuningdek, ijodkor o'zlikni anglash yo'lida o'zi yashab turgan davr hayoti bilan birga o'tmishga, tarixiy an'analari – qadriyatlarga ham murojaat qilishi mumkin. Shu ma'noda, yozuvchi Omon Muxtor ijodida ham tarixiy voqealar bayon qilingan lavhalar ko'p uchraydi. Bu haqida adabiyotshunos D.Quronov ijodkor asarlarini shunday baholaydi: "O.Muxtor ijodiy izlanishlaridagi eng maqbul jihat shuki, uning modern adabiyotiga xos usul va qarashlarni o'zlashtirishda yuksak darajadagi ijodiylik kuzatiladi. Xususan, adib milliy folklor, diniy rivoyatlar va Sharq mumtoz adabiyotiga xos norealistik usullarni asos qilib oladi-da, ularni modern usullari bilan boyitadi, natijada ular milliy adabiy zaminning o'zidan o'sib chiqqandek, sof milliy estetik hodisadek taassurot qoldiradi..." [2:228] Yozuvchining "Xotin podshoh" romani fikrimizga dalildir. Romanda tarixiy faktlar, tarixchilarning

yoziq qoldirgan ma'lumotlari, muallifi aniq bo'lgan she'riy parchalar bilan birga, qadimiy rivoyatlar, afsonalar, latifa-askiyalar, roviylar tomonidan aytilgan hikoyalar – folklor na'munalarini ham uchratish mumkin.

Romanning

“O‘zi beku o‘zgalarga qul bo‘lgan yurt meniki,
Qancha-qancha bosqinlarda yo‘l bo‘lgan yurt meniki,
Yig‘lay-yig‘lay ko‘ksi mudom ho‘l bo‘lgan yurt meniki...”

(Jumaboy)

she'riy jumlati epigraf bilan boshlanishi o'quvchi-kitobxon uchun asar mavzusining yo'nalishini belgilab beradi, deyish mumkin [1:3] Romanda Buxoro va butun Turkiston o'lkasiga arab xalifalarining bosqinlari, islom dinining targ'ib etilishi va ayni damda, mahalliy hukmdorlarning arablarga qarshi goh birlashib, goh tarqoq holda olib borgan urush-isyonlari haqida so'z boradi.

Roman uch qismdan iborat bo'lib, birinchi qismi “Turkiston” deb nomlangan va unda Turkiston o'lkasining paydo bo'lish tarixi, Buxoro va uning atrofidagi shahar-qishloqlarning qanday yuzaga kelganligi, hududni ikkiga bo'lib turgan Omul (Amudaryo) daryosining ikki qirg'og'ida joylashgan Xuroson va Turon mamlakatlari turmush tarzi yoritilgan. Asar bosh qahramoni – Xotin podshoh. Bu nom arablardan chiqqan. Uning asli ismi Oynur bo'lib, o'n olti-o'n yetti yoshdagi xivichdek nozik, yoshlik-beg'uborligi, chiroyiga to'lg'in qizaloq-kelinchak. Turmush o'rtog'i Bidun Buxorxudot Buxoro mudofaasi chog'idagi jangda xalok bo'lib, hali emizikli bolasi bilan Oynur taxtga o'tirishga majbur bo'ladi. Asar voqealari Oynur – Xotin podshohning Omul daryosidan dushmanning sol orqali kechib o'tayotganligi haqidagi xabarni eshitib, buning tashvishida kechasi bilan uxlayolmay, xalovatsiz tunni bedor, o'ychan o'tkazishi tasviri bilan boshlanadi. Yozuvchi Xotin podshoh o'y-xayollari bahonasida dushmanning kim ekanligini oydinlashtiradi: Makka shahrida johiliya davrining eng avjiga mingan davrida Islom dinining yuzaga kelishi, payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hayoti va u zotdan keyin musulmonlarga bosh bo'lgan xalifalar (“xulafo ar-roshidin”, ya'ni “to'g'ri yo'ldan borgan xalifalar”) Hazrat Abu Bakr, Hazrat Umar, Hazrat Usmon va Hazrat Alilarning xalifalik davrlari, ulardan so'ng xalifa Muoviya va aynan, uning hukmronligi davrida Xuroson va Turon, jumladan, Xotin podshoh hukmronlik qilayotgan Buxoroga hujumga shaylanayotgan dushmanning arablar ekanligi ma'lum bo'ladi. Shuningdek, asar ekspozitsiyasida Buxoro va uning atrofidagi shahar-qishloqlarning iqlimi, sharoti, hayvonot va o'simlik dunyosi haqidagi fakt-ma'lumotlar o'quvchida memuar asar o'qiyotgandek taassurot uyg'otadi, beixtiyor “Boburnoma” uslubi xotirada uyg'onadi. Bu haqida muallifning o'zi quyidagilarni bayon qiladi: “Bu asarni kim tarixiy, kim ma'rifiy deyishi mumkin. U – shu kungi roman, qolgani adabiyotshunoslar ishi... Asar ustida ishlayotib, uzoq tarixga tegishli yozuvlar, eski xalq rivoyatlari va qo'shiqlari, Narshaxiy, Vamberi kitoblari, ustod Sadridin Ayniyning tarixiy maqolalari, akademik Ibrohim Mo'minovning ayrim kuzatuvlarini ham o'rganishimga to'g'ri keldi...” [1:4-5] Haqiqatdan ham, asar mutolaasi jarayonida kitobxon estetik zavq olish barobarida muallif aytgani kabi “ma'rifiy” ozuqa ham oladi. Shu bilan birga, xalq og'zaki ijodiga mansub ko'plab rivoyat va afsonalar bilan

ham tanishadi. Ushbu afsona va rivoyatlarning asar syujetiga mohirlik bilan singdirilishi asarning ortiqcha zo‘riqlarsiz, ertakdek yengil o‘qilishini ta‘minlagan. Voqealar rivojida Xotin podshohning afsonaviy To‘marisga qiyoslanishi [1:10, 25], Shiroq jasorati tavsifi orqali buxorxudot shaxzodalarning jur‘atsizligi [1:10], roviy obrazi bilan donishmand hikoyanavis – xalq ertakchisi tasviri [1:5] ifoda etilgan. Bundan tashqari, Buxoroning Alp Er To‘nga (Afrosiyob) tomonidan bunyod etilganligi to‘g‘risidagi rivoyat [1:12-16], Eron shaxzodasi Siyovushning Alp Er To‘nga (Afrosiyob) ishonchiga kirib, uning qiziga uylanishi va oxir-oqibat Alp Er To‘nga (Afrosiyob)ga xiyonat qilishi oqibatida qatl etilishi, unga atab xalq tomonidan marsiyalar to‘qilishi [1:12], turli urf-odatlar (masalan, xo‘roz so‘yish kabilar)ning hikoya qilinishi tarixiy va ma‘rifiy oziq olish bilan bir qatorda, o‘quvchini xalq og‘zaki ijodiga yetaklaydi. Romanning birinchi qismi, asosan, shular haqida bo‘lib, asar g‘oyasi, mavzusini o‘quvchi to‘la anglab yetmaydi.

Xotin podshohning “harakatga kelishi” ikkinchi “Qanotsiz qushlar” deb nomlangan qismida kuzatiladi. Unda arab xalifasi Muoviyaning sharq o‘lkalari noibi, Xuroson amiri Sayyid ibn Usmonning Buxoroga yurishi, o‘rtada bo‘lib o‘tgan jang tafsilotlari, Xotin podshohning Sayyid ibn Usmon bilan sulh tuzishga majbur bo‘lishi, buning uchun uning qabuliga borishiga to‘g‘ri kelganligi, uchrashuv davomida o‘rtada iliq munosabatlarning paydo bo‘lishi va bora-bora uning muhabbatga aylanishi, biroq bu muhabbatdan hech bir ma‘no yo‘qligi sababli oshiq-ma‘shuqlarning dardli iztiroblari haqida so‘z boradi. Bu munosabatlar natijasida Xotin podshohning nafaqat jasoratli hukmdor, balki ayollarga xos his-tuyg‘ulari, o‘zliklari, bir so‘z bilan aytganda, ichki ruhiy olami namoyon bo‘ladi. Bu o‘rinda o‘quvchi-kitobxon Xotin podshohni o‘zi uchun qaytadan kashf etadi. Ikki o‘rtadagi iliq munosabatlar ikki xalqqa ham ko‘chib, urush barham topadi. Sayyid ibn Usmon tuzilgan sulh sharti sifatida Buxoroning eng obro‘li 80 nafar amaldorini keyinchalik qaytarish evaziga o‘zi bilan olib ketadi. Amirlik g‘ururi yoki boshqa sababdanmi o‘quvchiga tushunarsiz bir holatda Sayyid ibn Usmonning va‘dasini bajarmasligi Xotin podshohni ranjitadi. Bu orada bir fitna chiqib, asirlikdagi 80 kishi Sayyid ibn Usmonga suiqasd uyushtiradi hamda u bilan birga o‘zlarini ham qatl etishadi. Bu voqealar sodir bo‘layotgan paytda Buxoroda mahalliy urf-odatlarga xos bo‘lmagan bir ish – Farg‘onadan masxaraboz va dorbozlar kelib, Xotin podshoh xisor (saroy)ida tomosha ko‘rsatishayotgan edi. Tomosha avjiga chiqqan vaqtda, Xotin podshohga bo‘lib o‘tgan voqea haqida noxush xabarni yetkazishadi. Ushbu o‘rinlarda xalq og‘zaki ijodiga yana murojaat qilinganligining guvohi bo‘lamiz. Masxarabozlig-u latifago‘ylik qizigan bir paytda 40 kun motam e‘lon qilinadi. Bizningcha, kontrast usuli orqali bayon qilingan ushbu tasvirlar orqali yozuvchi o‘quvchini yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlik, shodlik va qayg‘u har doim yonma-yon yurishidan ogohlantirmoqchiday bo‘ladi. Bir paytning o‘zida ham sevgilisidan, ham 80 nafar qardoshidan ayrilgan Xotin podshoh iztiroblar girdobida qolib, taxtni ulg‘ayib qolgan o‘g‘li Tag‘shodaga topshiradi. O‘g‘li o‘zi o‘ylaganidek hukmdor bo‘lib yetishmaydi. Vatani – Buxoroni Sayyid ibn Usmondan keyingi Xuroson amiri Qutayba ibn Muslimga jangsiz qo‘sh qo‘llab topshiradi. Hatto uning sharafiga birinchi farzandi – o‘g‘lining ismini Qutayba deb qo‘yadi. Bu kabi holatlar taxtdan tushgan bo‘lsa-da,

xalq orasida “ena”, “momo” deb nom olgan Xotin podshohni battar iztirobga soladi va qirq yoshida sochlari oqarib, keksayib, kundan kunga cho‘kib borishiga sabab bo‘ladi. Ayni shu damlarda bir xil tushlar uni qiynay boshlaydi. Tushida zanjirband tarzda xalqining sahroda sudrab ketilayotganligi, o‘zining ham qo‘l-oyoqlariga kishanlar solinganligi, oldinda esa yarador Sayyid ibn Usmonning borishi uning xalovatsizligini yanada oshiradi. Bu orada arab amiri Qutayba ibn Muslim ham tush ko‘rib, unga ham shu kabi ishoralar bildiriladi va Xotin podshoh bilan iliq munosabat o‘rnatishiga turtki bo‘ladi. Ushbu voqealar tasviri orqali xalq og‘zaki ijodida ko‘p uchraydigan holat – muammoning tush unsuri bilan bartaraf etilishiga guvoh bo‘lamiz. Ko‘rgan tushlari tasirida ikki hukmdor uchrashib, o‘zaro muzokara o‘tkazishadi. Qutayba ibn Muslim Xotin podshohning salohiyatiga, donishmandligiga guvoh bo‘ladi. Muzokaradan so‘ng o‘zining xobxonasiga kirib uyquga ketgan Xotin podshoh qaytib uyg‘onmay, vafot etadi. Unga hurmat bajo keltirilib, garchi zoxiran islomni qabul qilmagan bo‘lsa-da, juma namozida janoza namozini shaxsan Qutayba ibn Muslimning o‘zi o‘qib beradi.

Asarda ba’zi o‘rinlarda muallifning o‘zi ta’kidlab o‘tganidek, Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab, Muqimiy, Hamid Olimjonlarning she’rlaridan satrlar keltiriladi[1:5]. Lekin ushbu parchalar o‘quvchiga qo‘shimcha estetik zavq berishdan ko‘ra asosiy fikrdan chalg‘ishiga sabab bo‘lgandek, nazarimizda. Umuman, ushbu o‘ziga xos uslub yozuvchining boshqa asarlari, masalan, “Ko‘zgu oldidagi odam”, “Ming bir qiyofa”, “Muhabbat o‘limdan kuchli” kabi romanlarida ham uchraydi. Ushbu romanlarda va ko‘rib o‘tganimiz “Xotin podshoh” romanida ham folklor an’analari, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan sermahsul foydalanish yozuvchi poetik uslubidan dalolat beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Omon Muxtor. Xotin podshoh. – T.: “Sharq”, 2010.
2. Normatov U. Ijod sehri. – T., Sharq, 2007.
3. Omon Muxtor. To‘rt tomon qibla: uch romandan iborat Sharq daftari: (trilogiya). – T.: “Sharq”, 2000.